

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
CATEDRA DE ISTORIE

INSTRUMENTALIZĂRI POLITICE ALE ȘCOLII ÎN SUDUL
TRANSILVANIEI: 1849-1918

- rezumat -

Coordonator științific
Prof. univ. dr. IACOB MÂRZA

Doctorand
Ioan Popa

ALBA IULIA
2011

Cuprins

1. Argument
2. Istoriografia asupra învățământului popular și orășenesc din sudul Transilvaniei
3. Istorie și politică în sudul Transilvaniei, între 1849-1918
  - 3.1. Aspecte administrative, politice și bisericești
  - 3.2. Mediul etno-demografic
  - 3.3. Manifestări culturale ale fenomenului asociaționist
  - 3.4. Evoluția și caracteristicile rețelelor școlare
4. Raportul școală-stat în sudul Transilvaniei. Aspecte ale instrumentalizării politice, 1849-1918
  - 4.1. Aspecte juridice ale instrumentalizării
    - 4.1.1. Învățământul elementar
      - 4.1.1.1. Regimul austriac (1849-1867)
      - 4.1.1.2. Regimul maghiar (1867-1918)
        - 4.1.1.2.1. Legislația. Dimensiuni normative și comportamentale
        - 4.1.1.2.2. Decizii confesionale
        - 4.1.1.2.3. „Granița culturală” (1917-1918)
    - 4.1.2. Învățământul secundar
    - 4.1.3. Scopuri educaționale și planuri de învățământ
  - 4.2. Etnicitate, asimilare, modernizare
    - 4.2.1. Aspecte etno-demografice ale instrumentalizării școlii
    - 4.2.2. Schimbarea socială și asimilarea, dimensiuni ale modernizării
  - 4.3. O ilustrare a raportului centru-periferie. Studiu de caz: rețeaua periodicelor Societății de lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu
5. Manuale școlare utilizate în sudul Transilvaniei între 1849-1918. Aspecte ale discursului politic și național
  - 5.1. Autori, tipografii, ediții cu largă utilizare
    - 5.1.1. Manuale germane
    - 5.1.2. Manuale românești
  - 5.2. Autoimagini și heteroimagini în manualele germane și românești. Concepte „naționale” și „patriotice”
    - 5.2.1. Manuale germane
      - 5.2.1.1. Instrumente analizate
      - 5.2.1.2. Analize imagologice
    - 5.2.2. Manuale românești

5.2.2.1. Instrumente analizate

5.2.2.2. Analize imagologice

5.3. Reflexii imagologice ale manualelor școlare. Studiu de caz: discursul național al *Musei*

6. Organizații școlare din sudul Transilvaniei, între inițiative ale elevilor și intervenții ale autorităților politice

6.1. Tipologia organizațiilor școlare din sudul Transilvaniei: 1849-1918

6.2. Organizații săsești

6.2.1. Trei secole de tradiție

6.2.1.1. Coetus Cibiniensis (1555-1848)

6.2.1.2. Coetus Togatorum et Coetus Chlamydatorum Schaessburgiensis (1607-1848)

6.2.1.3. Coetus Chlamydatorum Mediensis (1604-1848)

6.2.2. Două decenii postpașoptiste (1849-1867)

6.2.3. O jumătate de secol de dualism (1867-1918)

6.2.3.1. Coetus Cibiniensis

6.2.3.2. Coetus Togatorum et Coetus Chlamydatorum Schaessburgiensis.

Coetus Chlamydatorum Mediensis

6.2.3.3. Noi organizații școlare și studențești

6.2.4. Anii primului război mondial (1914-1918)

6.2.5. Identitate, integrare, adaptare

6.3. Organizații românești

6.3.1. Cinci decenii de dualism (1867-1918)

6.3.1.1. Societăți de lectură din Blaj

6.3.1.1.1. Societatea de lectură a elevilor de la gimnaziul greco-catolic

6.3.1.1.2. Societatea de lectură „Inochentie Micu Clain”

a studenților teologi greco-catolici

6.3.1.1.3. Societatea de lectură a elevilor de la Preparandia greco-catolică

6.3.1.2. Societăți de lectură din Sibiu

6.3.1.2.1. Societatea de lectură „Andrei Șaguna” a teologilor și pedagogilor ortodocși

6.3.1.2.2. Societățile clandestine ale elevilor români de la gimnaziul maghiar de stat

6.3.1.3. Societatea de lectură a elevilor români de la gimnaziul reformat din Orăștie

6.3.2. Anii primului război mondial (1914-1918)

6.3.3. Identitate, progres, emancipare

7. Dimensiuni naționale și politice ale socializării școlare (Considerații generale și finale)

7.1. Viziuni etatiste asupra socializării școlare

- 7.2. Confruntări ideologice și construcții identitare în câmpul literaturii didactice
  - 7.2.1. Manuale germane
  - 7.2.2. Manuale românești
- 7.3. Organizațiile școlare și formarea elitelor naționale
  - 7.3.1. Organizațiile săsești
  - 7.3.2. Organizațiile românești
  - 7.3.3. Analize comparative
- 7.4. Considerații finale
- 8. Bibliografie
  - 8.1. Surse primare
  - 8.2. Lucrări generale și speciale
- 9. Anexe
  - 9.1. Evoluții etno-demografice
  - 9.2. Rețele școlare
  - 9.3. Legislație școlară. Planuri de învățământ
  - 9.4. Statistici școlare
  - 9.5. Periodice utilizate de Societatea de lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu
  - 9.6. Manuale școlare
  - 9.7. Revista *Musa*
  - 9.8. Organizații școlare
  - 9.9. Considerații generale

1. Argument

Preocupările mai vechi în domeniul istoriei școlare și locale din sudul Transilvaniei m-au apropiat de subiectul instrumentalizării mediului educațional în scopuri politice și naționale. Sfera de interes a cuprins trei direcții importante ale instrumentalizării, mai puțin abordate până în prezent: 1. utilizarea instituției școlare de către autoritățile statale în cadrul politicilor etno-demografice; 2. aportul manualelor școlare la formarea structurilor identitare și a reprezentărilor stereotipale și 3. contribuția organizațiilor școlare la dezvoltarea unor comportamente culturale specifice. Fiecare dintre cele trei direcții a luat forma câte unui capitol în lucrarea de față (cap. 4-6). Cele trei capitole sunt precedate de o trecere în revistă a istoriografiei subiectului, a arsenalului metodologic al cercetării (cap. 2) și a mediului politic, etno-demografic și cultural sud-transilvănean (cap. 3). Ultimele trei capitole ale lucrării conțin concluziile (cap. 7), sursele documentare (cap. 8) și anexele lucrării (cap. 9).

Pentru captarea atenției, fiecare dintre capitolele propriu-zise ale lucrării (cap. 4-7) este introdus prin trei citate și o povestioară, care surprind aspecte esențiale ale fenomenelor și proceselor istorice studiate. Sursele istorice ale povestioarelor se regăsesc în cuprinsul capitolului respectiv. De asemenea, pentru a pune mai bine în valoare momentul istoric cercetat (1849-1918), am încheiat aceste capitole cu o serie de analize și sugestii comparative între politicile și practicile educaționale antebelice și interbelice (cap. 7), demers facilitat de preocupările și publicațiile mele anterioare.

Utilitatea și actualitatea acestei cercetări constă în promovarea ideii de echilibru în politicile și practicile educaționale, prin raportare la diferitele dimensiuni ale identității și schimbării sociale - individuală, comunitară și societară, respectiv locală, regională și statală. Desfășurarea activității profesionale într-un mediu multicultural cu un potențial interacțional ridicat (Colegiul Național „Samuel von Brukenthal” Sibiu) mi-a dezvoltat sensibilitatea pentru perspectiva alterității, fapt materializat printr-o serie de cercetări, în care am implicat numeroși elevi ai școlii (prin intermediul Cercului de Studii Istorice și Sociale). Lucrarea de față reprezintă o încununare a acestor preocupări.

2. Istoriografia asupra învățământului popular și orășenesc din sudul Transilvaniei

Cercetătorii subiectului se confruntă cu vastitatea și varietatea materialului bibliografic și arhivistic. Elaborarea lucrării prezente nu face excepție. Au fost consultate lucrări generale, de istorie românească și săsească, transilvăneană și școlară, monografiile locale, regionale, școlare și bisericești, biografii consacrate unor personalități cultural-politice. Problema instrumentalizării politice a școlii este atinsă frecvent, dar abordarea

specială și complexă este ceva mai rară (L. Triteanu, Șt. Bârsănescu, M. Păcurariu, P. Brusanowski, Anton Dragoescu). Laitmotivul discursului istoriografic românesc îl reprezintă ofensiva statală, în special după 1867 (până la 1918, firește!), în vederea transformării școlii într-un instrument asimilaționist eficient. De cea mai mare atenție se bucură aspectele politice, juridice, lingvistice, demografice și financiare. Perspectiva germano-săsească este puțin diferită, instituția școlară fiind privită în primul rând ca „un bastion împotriva maghiarizării”.

Lipsește analizele comparative, atât de sugestive pentru mediile multiculturale. Preocupări privind utilizarea manualului școlar în dezvoltarea reprezentărilor etnoidentitare se regăsesc în lucrări și articole consacrate învățământului românesc, însă universul imagistic și stereotipal al manualului german este foarte puțin cunoscut, mai ales în mediul românesc. Tratarea interdisciplinară a subiectului instrumentalizării școlii este un câmp deschis. Studii de imagologie au făcut deja pași importanți. Statistica așteaptă o solicitare mai complexă, iar sociologia o apelare mai intensă. Spre exemplu, studierea structurilor organizaționale oferă interesante posibilități interpretative asupra comportamentelor culturale. La fel, rezultatele cercetărilor statistice pot suplina absența unui discurs explicit, bunăoară de natură națională și politică.

De la începutul secolului al XX-lea până în prezent, istoriografia românească și-a îndreptat periodic atenția asupra instrumentalizării politice și naționale a școlii, în Transilvania, în perioada premergătoare Marii Uniri. Se pot distinge patru momente istoriografice: 1. începutul secolului al XX-lea și anii primului război mondial, 2. perioada interbelică și anii celui de-al doilea război mondial, 3. perioada național-comunismului ceaușist și 4. perioada postcomunistă. Primul moment, marcat de apogeul politicilor asimilaționiste maghiare, dezvoltă un discurs intransigent al naționalismului românesc. Starea de spirit se menține la începutul perioadei interbelice și este reactivată în timpul celui de-al doilea război mondial. În anii 60-70 ai secolului al XX-lea, căutarea consensului național, a surselor autohtone de legitimare a regimului politic comunist a încurajat o nouă direcție de valorificare a tematicii instrumentalizării național-politice a școlii, accentul mutându-se pe aportul acestei instituții la dezvoltarea sentimentelor și solidarității naționale, a ideii de unitate, în contextul restrictiv al regimului dualist. Critica dură a acestui regim este reluată în anii 80. Perioada postcomunistă prelungește unele tipuri de abordări din anii național-comunismului, dar consemnează și deschiderea spre noi perspective istoriografice, precum cea imagologică.

Autoimaginile și heteroimaginile operaționale în spațiul multicultural transilvănean sunt surprinse cu o deosebită acuratețe de Sorin Mitu, Ioan-Aurel Pop și Toader Nicoară, în timp ce mitologia națională și-a aflat un fin observator în persoana lui Lucian Boia. Cadrul metodologic și conceptual al abordării manualului școlar din perspectivă imagologică și mitologică a fost completat cu lucrările lui Alina Mungiu-Pippidi, Luminița Mihaela Iacob, Vasile Cernat și Maurice Halbwachs.

O cercetare comparativă cu un instrumentar metodologic multidiscplinar (preluat din istorie, sociologie și psihologie socială) surprinde rolul organizațiilor școlare în evoluția socio-politică a spațiului transilvănean, capacitatea lor de a genera schimbări sociale. Cadrul teoretic al actualului demers a fost inspirat din sociologia și psihologia organizațiilor. Analiza scopurilor, structurilor sociale, funcțiilor și culturii organizaționale este precedată de o analiză a mediului organizațional, din perspectivă cultural-politică și etno-demografică, și utilizează câteva concepte-cheie: status și rol social, mobilitate socială, identitate, mentalitate, centru și periferie.

3. Istorie și politică în sudul Transilvaniei, între 1849-1918

Sudul Transilvaniei se întinde din ținutul Orăștiei, la apus, până în zona Cohalmului (Rupea), la răsărit, fiind mărginit la miazăzi de Carpații Meridionali (grupa muntoasă Parâng – Șureanu – Lotru și masivul Făgăraș), iar la miazănoapte de Mureș și de Târnave (Târnava Mare). Din punct de vedere teritorial-administrativ, spațiul se suprapune, în linii generale, unității tradiționale, de origine medievală, numită *Königsboden/ Fundus regius/ Pământul crăiesc* (fondată juridic prin Diploma Andreeană din anul 1224), excepțiile fiind încadrate jurisdicției comitatense. Administrația săsească pe *Pământul crăiesc* s-a menținut, cu drept de exclusivitate, până în secolele XVIII-XIX, când interesele statelor moderne, austriac și maghiar, au impus o politică centralistă și nivelatoare.

Perioada 1849-1918 a înregistrat trei modificări semnificative în administrarea sudului Transilvaniei: 1849 – organizarea districtuală centralistă, 1861 – organizarea scăunală autonomă și 1876 – organizarea comitatensă centralistă. După 1867, sudul Transilvaniei a devenit un spațiu al rezistenței românești și germane față de tendințele de maghiarizare ale regimului dualist.

Imaginea etno-confesională a sudului Transilvaniei, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, este dominată de mediul românesc ortodox, al doilea element fiind cel german (sădesc) evanghelic. O deplasare în acest spațiu permite nuanțarea raporturilor etno-confesionale. Sudul extrem este covârșitor românesc și ortodox,

comunități greco-catolice întâlnindu-se, în special, în cazul localităților fostului regiment grăniceresc nr. I (desființat în 1851). Prezența maghiarilor este izolată (Sibiu, Săcădate) iar cea a sașilor evanghelici este copleșită numeric de români (vezi, spre exemplu, plasa Cisnădie). Comunitățile romano-catolice și reformate sunt compuse din germani și maghiari. Pe măsura înaintării spre nordul ținutului, se întărește componenta săsească-evanghelică, dar și cea românească-unită, mai ales că la confluența Târnavelor, în Blaj, se află reședința mitropoliei greco-catolice a Transilvaniei (ex. plasa Buia-Șeica Mare). Crește, de asemenea, numărul maghiarilor, în vreme ce armenii din Dumbrăveni dau o pată de culoare peisajului. Spre răsărit, dominanta româno-ortodoxă este însoțită de rețușuri puternice săsești evanghelice și maghiare, reformato-unitariene, cele din urmă în zona de contact cu *Pământul secuiesc (Terra sicularum)* (ex. plasa Rupea-Hoghiz). În apus, preponderența româno-ortodoxă se consolidează, pe măsura diminuării elementului săsesc (ex. plasa Orăștie și orașul Orăștie).

Spiritul asociaționist, specific lumii săsești, s-a manifestat încă din secolele medievale, în plan religios, profesional și comunitar, de cele mai multe ori într-o convergență funcțională vizând integrarea, întrajutorarea și afirmarea, prin alocarea de roluri și statusuri într-un complex social generator de identități etnoconfesionale și culturale. Pe parcursul secolului al XIX-lea, fenomenul asociaționist se amplifică, urmând tendințe și modele central- și vesteuropene. O atenție deosebită se acordă societăților cultural-științifice, iar spre sfârșitul secolului asociațiilor de femei. Efervescența fenomenului asociaționist din mediul săsesc a cuprins și populația românească. Cea mai influentă asociație culturală a fost ASTRA, înființată la Sibiu, în 1861.

Structura etno-confesională este reflectată foarte bine de rețeaua școlară. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului următor stau sub semnul confesionalismului, garant al intereselor naționale. Politicile educaționale ale statului, afirmate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și amplificate după 1848, au determinat o repliere a elitelor naționale în jurul bisericii și școlii, văzute ca principale instrumente identitare. Diversificarea rețelelor școlare constituie, în bună măsură, rezultatul rivalităților și tensiunilor dintre grupurile etno-confesionale și autoritățile statale. O altă dimensiune a diversității instituțiilor școlare se datorează transformărilor socio-economice și tehnologice specifice epocii.

Din punct de vedere al patronajului școlar, sudul Transilvaniei este dominat de rețelele evanghelică (săsească) și ortodoxă (românească). Consistente sunt și cele greco-catolică (românească) și romano-catolică (germană și maghiară), cea din urmă, în special, în

mediul urban. Învățământul săsesc avea o bogată tradiție, încă din perioada premergătoare Reformei. Adoptarea Reformei a accentuat importanța segmentului educațional, în secolul al XVIII-lea fiecare comunitate evanghelică rurală întreținând câte o școală. Bogata tradiție în plan educațional, conștientizarea rolului etno-identitar al școlii și situația materială bună a mediului săsesc au contribuit la realizarea celei mai performante rețele școlare din sudul Transilvaniei, un indicator elocvent fiind frecvența școlară deosebit de ridicată în rândurile elevilor sași evanghelici. Învățământul românesc, aflat la mijlocul secolului al XIX-lea în plin proces de afirmare și dezvoltare, se confrunta cu câteva probleme majore de natură administrativă, atitudinală, financiară și politică. Consacrarea principiului confesional după revoluția de la 1848-1849 a scindat școala românească într-una ortodoxă și una greco-catolică, fapt care a diminuat potențialul financiar oricum modest al mediului românesc. În numeroase așezări, românii erau grupați în două comunități bisericești, fiecare susținând propria școală. Dispersia resurselor materiale era dublată de rivalitățile și fricțiunile interconfesionale.

4. Raportul școală-stat în sudul Transilvaniei.

Aspecte ale instrumentalizării politice, 1849-1918

Expansiunea sistemelor educaționale, ca urmare a revoluției iluministe, a fost însoțită de o accentuare a „violențelor simbolice” în domeniul școlar. Școala devine un instrument determinant în reglarea raportului dintre structurile sociale conservatoare și cele novatoare. Diversele grupuri politice, naționale sau religioase își dispută resursele juridice, administrative și financiare, încercând să obțină legitimitatea sau chiar hegemonia ideologică și politică. De la mijlocul secolului al XIX-lea, spațiul multicultural sud-transilvănean a înregistrat o creștere progresivă a rolului statului în gestionarea proceselor educaționale. Timp de două decenii, autoritățile austriece au promovat valorile monarhice, catolice și germanice, prin intermediul rețelelor școlare confesionale, implicându-se direct doar la nivelul învățământului secundar, unde preiau gimnaziul regal din Sibiu. Următoarele cinci decenii au fost marcate de ofensiva ideologică a statului național maghiar. Înăsprirea controlului statului asupra învățământului confesional a fost dublată de o amplificare instituțională proprie și fără precedent în zonă, atât în mediul urban, cât și în cel rural, fenomenul înregistrând, la începutul secolului al XX-lea, adevărate agresiuni la adresa școlilor confesionale nemaghiare, în special a celor românești, cu un deficit material și atitudinal însemnat. Stimulentul financiar a reprezentat o altă direcție de acțiune a statului în sectorul confesional, în vederea asigurării succesului școlii în principala sa misiune, cea de

remodelare identitară sub auspiciile națiunii politice maghiare. Succesul acestei misiuni a fost relaționat cu consolidarea elementului etnic maghiar în zonă, școlii, îndeosebi celei urbane, de stat și romano-catolice, revenindu-i un rol major în politica etnodemografică a statului. Pentru sași, elementul etnic dominant politic în trecutul acestei regiuni, instituția școlară, alături de cea bisericească, a căpătat valoarea unui pilon al conservării identității naționale. Spiritul comunitar și prosperitatea au asigurat funcția integrativă a școlii, inclusiv prin adaptarea rețelei școlare la noua dinamică a structurilor socio-economice. Românii, majoritari în zonă, dar ocupând în general poziții sociale de statut inferior și având un potențial material redus, comparativ cu sașii și maghiarii sau chiar cu evreii, care își fac tot mai bine simțită prezența în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, utilizează oportunitățile educaționale, fie naționale, fie străine, prin care întrezăresc șansa unei ascensiuni socio-profesionale. Conducătorii forurilor bisericești și culturale reușesc să imprime educației școlare, și nu numai acesteia, o puternică dimensiune națională, misiunea fiind ușurată de abuzurile administrației maghiare.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, alocarea status-urilor și rolurilor sociale importante de către grupul etnic conducător a produs o creștere a tendințelor integrativ-asimilaționiste, perimetrul școlar constituind un spațiu predilect al politicilor guvernamentale, respectiv oportun din perspectivă individualistă. Progresul tehnico-științific și evoluția structurilor economice au susținut însemnătatea sporită a educației, prin înmulțirea pozițiilor de statut superior și a oportunităților de mobilitate socială.

Capitolul de față urmărește rolul asumat de statul modern în reglarea nivelului mobilității sociale, atât în dimensiune orizontală, cât și în dimensiune verticală. O atenție deosebită a fost acordată mobilității orizontale, întrucât ea ne dezvăluie cum unele state utilizează școlile pentru a stimula migrarea anumitor grupuri agreate (spre exemplu etnice) în medii de interes major (spre exemplu în cel urban). Cercetarea se bazează pe două instrumente, unul documentar, matricolele și cataloagele școlare, altul statistic, coeficientul de distanțare (C_d). Acesta din urmă surprinde gradul de apropiere/ distanțare a elevilor față de centrul școlar frecventat. Ca punct de reper a fost luat locul nașterii elevului, nu domiciliul acestuia sau al părintelui, deoarece locul nașterii este înscris cu regularitate în sursele documentare disponibile. Pe bază de eșantionare au fost studiate populațiile școlare de la gimnaziul de stat, cursul inferior, și de la școala civilă a măicuțelor franciscane, ambele din orașul Sibiu. La gimnaziul de stat, pasul de eșantionare s-a făcut din cinci în cinci ani, fiind analizat primul an școlar din ciclul de cinci: 1893/4, 1898/9, 1903/4, 1908/9 și 1913/4. La școala civilă a măicuțelor franciscane s-a utilizat același pas de eșantionare: 1898/9, 1903/4,

1908/9, 1913/4 și 1918/9. Perioada analizată se întinde pe anii 1898/1899 – 1918/1919. În ambele cazuri, eșantioanele au un grad înalt de reprezentativitate, datorită volumului acoperit. Pentru elocvența rezultatelor s-a apelat și la ajutorul unor „martori” statistici, de la școlile elementare de stat pentru băieți și fete și de la școala civilă de stat pentru fete din aceeași localitate.

Analiza statistică a periodicelor utilizate de Societatea de lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu (studiul de caz) a urmărit patru aspecte: a) structura lingvistică; b) evoluția numerică și lingvistică; c) proveniența și d) gradul de utilizare (titlurile cele mai uzuale). Plasarea Bucureștiului în fruntea centrelor editoriale, atât din punct de vedere al numărului periodicelor furnizate, cât și al anilor de utilizare a acestora, este sugestivă în privința centrului cultural adoptat în mediul formativ al elitei intelectual-spirituale românești din Transilvania. Relativa autonomie a Societății de lectură „Andrei Șaguna”, din cadrul Institutului teologico-pedagogic ortodox sibian, i-a permis profilarea unei rețele informaționale de tip etnicist.

5. Manuale școlare utilizate în sudul Transilvaniei între 1849-1918.

Aspecte ale discursului politic și național

Foarte apreciată în elaborările istoriografice actuale, sondarea imaginarului reprezintă un important punct de plecare în încercarea de transcendere a contextelor ideologice și a efectelor propagandistice, respectiv de înțelegere a mecanismelor socio-culturale printr-o interogație permanentă vizând problemele cauzalității. Utilizarea simbolurilor și a miturilor istorice răspunde nevoii psihicului uman de explicare a realului prin gestionarea limitelor partiției cognitive. Procesele psihice de categorizare sunt responsabile de formarea stereotipurilor, care generează, la rândul lor, atitudini (prejudecăți) și comportamente (discriminări).

Stereotipurile acționează ca instrumente colective de reprezentare și diferențiere intergrupală, contribuind la dezvoltarea și consolidarea identității în-grupului, cu tendința valorizării pozitive a acestuia. Studiarea imaginilor pe care popoarele și le fac despre sine (autoimagini) sau despre alte popoare (heteroimagini) oferă demersului istoric o posibilitate metodologică esențială în definirea raportului identitate-alteritate și înțelegerea proceselor individuale și colective de percepție și reconstrucție a realității sociale pe diferite scale valorice.

Studiul de față se axează pe analiza detaliată a 21 de manuale germane și tot atâtea manuale românești utilizate în școlile evanghelice, ortodoxe și greco-catolice din sudul

Transilvaniei, în perioada 1849-1918. Numărul instrumentelor didactice și dimensiunile perioadei analizate au fost însă mai mari, fapt care a sporit rezoluția analizei istorice, înzestrată și cu perspective evolutiv-comparative.

Evoluția percepției problematicii naționale și a discursului istoric în literatura didactică a fost influențată de frământările și transformările suferite de imperiul habsburgic în ultimele sale șapte decenii de existență. Conceptele de patrie și națiune, viziunea asupra originilor și specificului național, asumarea unor roluri, calități sau defecte, respectiv atribuirea acestora străinilor înregistrează perspective și nuanțări diferite la români, germani (sași) și maghiari, într-un cadru de manifestare delimitat de politica oficială a statului. Exprimarea aspirațiilor naționale s-a realizat în grade de libertate și în forme diferite de la un context politic la altul, anul 1867 marcând trecerea Transilvaniei de la regimul habsburgic german la cel habsburgic maghiar. Prezentul capitol reconstituie, pe baza manualelor germane și românești utilizate în sudul Transilvaniei, o serie de percepții, atitudini și valori care au influențat atmosfera politică și națională, sădind germenii unor mutații semnificative în această regiune, în secolul al XX-lea.

Pentru exemplificarea procesului de construcție etno-identitară prin mesajul manualelor școlare au fost alese tipurile cele mai vulnerabile în fața diferitelor ofensive politico-ideologice: cărțile de citire, manualele de geografie și de istorie. Detaliat au fost analizate 21 de instrumente școlare germane, împărțite după perioada de apariție și nivelul de utilizare astfel: pentru cele două decenii „austriece” (1849-1867) – o carte de citire și două manuale de Istoria Transilvaniei, utilizate în școlile populare; pentru cele cinci decenii „maghiare” (1867-1918) – șase cărți de citire pentru școlile populare, patru manuale de Geografia patriei pentru școlile populare, elementare și civile, două cărți de Geografia Austro-Ungariei, una pentru școlile populare superioare, civile și pentru clasele gimnaziale inferioare, cealaltă pentru școlile medii și seminarii, cinci manuale de Istoria Ungariei, dintre care trei pentru școli medii, unul pentru învățământul popular și unul pentru școli civile de fete, și un instrument auxiliar pentru Istoria patriei, nivel mediu.

Dragostea de patrie și mândria apartenenței la națiunea săsească/ germană au constituit principalele repere ale demersului etno-identitar german de natură didactică, consolidarea acestor sentimente înscriindu-se într-un proces amplu de relaționare cu alteritatea. Asimilarea conceptelor de patrie și popor/ națiune, internalizarea specificului național sub forma valorilor și modelelor devine astfel produsul unui dialog emic-etic, al unui joc de auto- și heteroimagini. Pentru sași, conceptul de „patrie” are două dimensiuni, una puternic individualizantă, exprimată ca „Heimat”, căminul, ținutul natal, și alta predominant

socializantă și interacțională, „Vaterland”, țara sau statul, ambele aflate într-un raport de convergență semantică.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, înăsprirea controlului statului și a cenzurii va estompa discursul germanist sau panromânesc în manualele utilizate de școlile confesionale ale acestor etnii dominante în sudul Transilvaniei. Golul va fi umplut cu noțiunile specifice educației patriotice maghiare.

Educarea mândriei naționale în mediul săsesc a avut o eficiență impresionantă. Densitatea autoimaginilor pozitive este o caracteristică a manualelor germane. Bogatele ei resurse acoperă toate domeniile importante: spiritualitate, cultură, educație, economie, societate, politică. Originea nobilă, drepturile și întâietatea în zonă, experiența comună a trecutului au produs o istoriografie proprie, asemănătoare cu cea maghiară, dar în disensiuni majore cu cea românească, în special în privința întâietății și drepturilor în sudul Transilvaniei. Manualele de istorie reproduc discursurile specifice și stereotipiile etno-identitare, cu repercusiuni asupra percepțiilor colective și a interacțiunilor etnice în zonă.

Spre deosebire de tonalitatea exclusiv pozitivă a autoimaginilor, proiecțiile asupra străinilor sunt un amalgam de valori pozitive și negative, cu proporții diferite de la un grup etnic la altul. Maghiarii sunt percepuți în general pozitiv, recunoscându-li-se rolul civilizator în estul Europei. Românii și țiganii sunt priviți cu un sentiment de superioritate, fără să li se poată recunoaște merite majore în construcția civilizației transilvănene. Manualele germane rețin, de asemenea, figura celorlalte etnii mai importante din regiune: secuiei, armenii, evreii, sârbii și bulgarii.

Universul noțional al literaturii didactice românești a fost sondat, în dimensiunea politico-națională, prin intermediul a 21 de manuale: șapte pentru perioada 1849-1867 (două cărți de citire, trei manuale de istoria Transilvaniei, unul de geografia Transilvaniei și unul de istorie și geografie antică) și paisprezece pentru anii 1868-1918 (un abecedar, cinci cărți de citire, patru manuale de istoria patriei/ Ungariei, trei de geografia patriei/ Ungariei și unul de istoria românilor). Dezvoltarea unui mesaj patriotic propriu a rămas tributară pe de o parte cenzurii și ofensivei ideologice exercitate de autoritățile statale, pe de altă parte manualelor germane, din deceniile apropiate de mijlocul secolului al XIX-lea, și maghiare, de la sfârșitul secolului amintit și începutul celui următor, utilizate ca surse de inspirație.

„Redeșteptarea” națională constituie contribuția paideutică majoră a manualelor românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Propaganda instrumentată de elita intelectuală și definită ideologic drept daco-românism s-a concentrat pe problema originii romane, a vechimii, continuității și unității românești în spațiul vechii Dacii. Valorizarea

pozitivă intragrupală și creșterea respectului de sine au fost însoțite de afirmarea pretențiilor pentru noi roluri și status-uri socio-politice. În paralel, heteroimaginile atribuite maghiarilor și sașilor devin un complex de valori pozitive și negative, care exprimă prin contrast condiția modestă a românilor. Civilizarea spațiului transilvan este considerată în mare măsură opera acestor „venetici”, care, însă, i-au deposedat abuziv de drepturi pe autohtoni, prin încălcarea unor principii sacrale asumate și proclamate chiar de maghiari și sași: jurământul și credința (religioasă), respectiv proprietatea și actul juridic. Maghiarul sperjur și sasul acaparator, ambii stăpâni, din subtextele manualelor românești generează și încurajează proiecțiile politico-soteriologice focalizate pe imaginea Daciei ca patrie a tuturor românilor. Elementele propagandistice daco-românești au constituit ținta principală a agresiunilor cenzurii guvernamentale maghiare asupra literaturii didactice românești. „Istoriile” Ardealului vor deveni „istoriile” patriei/ Ungariei iar „Istoria românilor” va fi strict interzisă. Cu toate acestea, vehicularea ideilor tezei continuității va fi permisă, inclusiv prin materialele didactice, atâta timp cât manualele își îndeplineau datoria de promotoare ale sentimentelor de apartenență la patria și națiunea politică maghiară.

Etnostereotipurile și clișeele istoriografice promovate de manualele școlare și-au pus amprenta asupra comportamentelor sociale și culturale, în special în mediul „popular”, fiind totodată un receptacol al acestor comportamente. Autorii manualelor și principalii promotori, dascălii, sunt prizonierii unui proces ciclic. O ilustrare a acestei realități ne oferă atmosfera din jurul revistei *Musa*, creație a Societății de lectură „Andrei Șaguna” a studenților de la Institutul teologic-pedagogic ortodox din Sibiu (studiul de caz).

6. Organizații școlare din sudul Transilvaniei, între inițiative ale elevilor și intervenții ale autorităților politice

Amplificarea sistemelor sociale în epoca modernă a generat noi nevoi administrative și, prin urmare, o expansiune a organizațiilor birocratice, ca instrumente de gestionare rațională a intereselor și obiectivelor la nivelul diferitelor grupuri umane. Fenomenul asociaționist s-a manifestat și în mediul școlar, cuprinzând atât corpul didactic, cât și populația școlară, în ultimul caz, inițial, la nivel secundar și superior. Regimurile totalitare ale secolului al XX-lea, urmărind o remodelare ideologică radicală, au utilizat și spațiul învățământului primar (în România, au funcționat, spre exemplu, organizațiile „Straja Țării”, în timpul regimului carlist, și „Pionierii României”, în perioada comunistă) sau chiar pe cel preșcolar.

Dezvoltarea unor culturi organizaționale etniciste de către Coetus-urile germane și societățile românești de lectură a consolidat tradiționalele praguri intergrupale și a sporit vigilența autorităților politice, interesate în primul rând de promovarea principiului monarhic al coeziunii sociale (habsburgii) și de caracterul cultural-politic al ansamblului național (regimul maghiar dualist). Comportamentele culturale induse de structurile (sociale și fizice), componentele (umane, teleologice, axiologice și tehnologice) și mediile (cultural-politic, etno-demografic) organizaționale au îmbrăcat forme specifice și s-au manifestat cu intensități diferite, în funcție de modul de (auto)percepere și acceptare a celuilalt, inclusiv sub aspectul „centrului” politic. Percepția subiectivă a distanței față de București sau a noțiunilor de „patrie” și „națiune”, spre exemplu, a determinat relaționări distincte ale mediului românesc și săsesc cu autoritățile politice și școlare „centrale”. Idealurile, valorile și atitudinile însușite și dezvoltate în cadrul organizațiilor autonome ale elevilor și studenților au fost diseminate în păturile largi ale populației, în propriile grupuri etnice, prin intermediul rolurilor politice, culturale și spirituale preluat de noile elite.

Profilul general al organizațiilor școlare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, este redat de masculinitate, confesionalism, etnicism și caracter nonprofit. Dimensiunea masculină a culturii organizaționale exprimă dominantă mediului educațional al vremii și se manifestă sub forma militantismului și a dorinței de afirmare. Confesionalismul și etnicismul reflectă trăsăturile mediului social, politic și cultural din sudul Transilvaniei, prin tendința de închidere și conservare, iar caracterul nonprofit sugerează dualitatea sectorială privat/ public, prin regimul privat al proprietății și destinația publică a finalităților. Diversitatea organizațională poate fi surprinsă la nivelul populației școlare prin nuanțarea caracteristicilor comune (genul populației școlare, susținătorul școlii, limba de predare, natura și funcțiile scopului) și prin abordarea altor criterii taxonomice, cum ar fi cel al nivelului de școlarizare, al vechimii/ tradiției, al *output*-ului/ producțiilor culturale, al structurii autorității sau al raportului cu autoritățile școlare și politico-administrative.

După caracterul etnocultural, organizațiile de elevi și studenți din sudul Transilvaniei formează trei categorii: săsești, românești și maghiare. Din punct de vedere al patronajului instituțional, există trei variabile: confesională, statală și privată. Cea confesională se raportează la luteranism (gimnaziile din Mediaș, Sibiu și Sighișoara, seminarul teologico-pedagogic din Sibiu, seminarul pedagogic de fete din Sighișoara), calvinism (gimnaziul din Orăștie), greco-catolicism (gimnaziul, seminarul teologic și preparandia din Blaj) și ortodoxie (seminarul teologico-pedagogic din Sibiu). Variabila etatistă este surprinsă la Sibiu, sub forma unui gimnaziu. „Uniunea studenților sași transilvăneni” („Bund der siebenbürgisch-

sächsischen Hochschüler”), creată la Sibiu, în 1894, de asociațiile studențești din academiile și universitățile habsburgice și germane poate fi asociată categoriei etatiste, prin caracterul instituțiilor-macă, categoriei confesionale, prin identitatea religioasă a membrilor, și mai cu seamă categoriei private, datorită modalității de constituire și funcționare.

Limba de predare este stabilită de susținătorul școlii: limba germană pentru școlile bisericii evanghelice, limba română pentru școlile bisericii ortodoxe și ale bisericii greco-catolice, limba maghiară pentru școlile bisericii reformate și limba germană, respectiv maghiară pentru școlile de stat, în funcție de perioada istorică. După genul populației școlare, organizațiile sunt masculine, cu o singură excepție, reprezentată de seminarul pedagogic de fete din Sighișoara. Natura comună a scopului este autoeducarea, perfecționarea, însă organizațiile românești (societăți de lectură) proiectează demersul spre promovarea limbii române și a sentimentelor naționale, cele săsești („Coeten”/ Coetus-uri) sunt centrate pe coeziunea comunității, ca expresie supremă a identității naționale, iar cele maghiare („önképző körök”/ cercuri autodidactice) urmăresc integrarea în spațiul cultural-lingvistic și politic maghiar.

Nivelul de școlarizare grupează organizațiile în secundare și superioare. Primei categorii îi aparțin cele din gimnazii, iar celei de-a doua categorii organizațiile din seminariile teologice și pedagogice și „Uniunea studenților sași transilvăneni”. Tradiția asocierii operează, de asemenea, cu două repere: secolele XVI-XVII, în cazul gimnaziilor săsești din Sibiu, Sighișoara și Mediaș, și secolele XIX-XX, pentru celelalte instituții, respectiv organizații școlare. Din punct de vedere al producțiilor culturale (*output*-ul destinat mediului extern), pe lângă ședințele ordinare (literare, administrative) sau festive, seratele, concertele și serbările specifice tuturor organizațiilor, o distincție se impune prin prisma elaborării periodicelor și a continuității acestora (cele mai importante producții în domeniu au fost realizate de Societatea de lectură „Inochentie Micu Clain” a studenților teologi din Blaj - revista „Furnica”, Societatea de lectură a elevilor de la Gimnaziul greco-catolic din Blaj - revista „Filomela”, Societatea de lectură „Andrei Șaguna” a studenților teologi sibieni - revista „Musa” și „Uniunea studenților sași transilvăneni” - revista „Akademische Blätter”).

Organizațiile școlare se diferențiază și din punct de vedere al complexității structurii sociale generate de factori precum diviziunea muncii, ierarhia autorității și coordonarea. Coetus-urile săsești, spre exemplu, sunt organizații puternic ierarhizate și formalizate, capabile să dezvolte forme eficiente de supraveghere și control. Formalizarea se referă la gradul în care organizația precizează normele comportamentale printr-un set de reglementări

formale, impersonale (statute, regulamente). La polul opus se situează societățile întemeiate de elevii români de la gimnaziul de limbă maghiară din Sibiu.

Raportul cu autoritățile școlare și politico-administrative a fost determinat de structura normativă (scopurile explicite sau „ceea ce ar trebui să fie”) și comportamentală („ceea ce este”) a organizației. Condiția legalității a fost îndeplinită cu excepția societăților românești de la gimnaziul de stat din Sibiu și a Coetus-ului medieșean, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Pentru păstrarea cadrului legal, celelalte organizații românești au fost nevoite să-și cenzureze comportamentele. Unele organizații, precum Societatea de lectură „Inochentie Micu Clain”, aveau un statut semilegal, funcționând cu recunoașterea autorității școlare tutelare, direcțiunea seminarului teologic din Blaj, dar fără publicarea statutelor pentru obținerea autorizației de funcționare din partea autorităților politico-administrative. Desființarea unei organizații datorită comportamentelor „deviante” s-a înregistrat la gimnaziile evanghelice de băieți din Mediaș și Sighișoara.

7. Dimensiuni naționale și politice ale socializării școlare (Considerații generale și finale)

Procesul instrumentalizării politice a școlii în sudul Transilvaniei, în perioada 1849-1918, poate fi tratat în două mari dimensiuni: a identității naționale și a asimilării. Ambele dimensiuni au fost înzestrate cu puternice valențe teleologice de factură soteriologică. Mediul românesc a stabilit o legătură de interdependență între statutul social și cel național, impunând necesitatea afirmării naționale, inițial sub sceptrul casei de Habsburg, în spațiul multiethnic al Transilvaniei. Ulterior, datorită mutațiilor suferite de conceptele de patrie și națiune, prin încărcarea lor cu o semantică lingvistică și etnică, ideea unității și independenței naționale va fi proiectată de elita intelectuală și politică românească drept unica soluție acceptabilă. Unitatea națională românească devenea o necesitate istorică. Din perspectivă săsească, școala constituia, alături de biserică, cel mai important pilon al edificiului comunitar-național cu tradiție multiseculară și rol civilizator în sudul Transilvaniei. Salvagardarea specificului național era condiționată de conservarea tradițiilor și autonomiei școlar-bisericești și de cultivarea legăturilor cu spațiul cultural-lingvistic german. În schimb, regimul maghiar a promovat o politică educațională dominată de ideea superiorității civilizației maghiare. Forța asimilatoare și creatoare a spiritului maghiar constituia motorul armoniei și bunăstării în partea central-estică a Europei, perpetuarea acestui ansamblu civilizator superior depinzând de realizarea unei națiuni politice maghiare în spațiul multiethnic al Regatului Sfântului Ștefan.

În sudul Transilvaniei, tensiunile etno-politice au o miză locală, opunând grupurile dominante în zonă, românii și sașii, și o miză statală, prin care cele două grupuri menționate se raportează la proiectele austriece, maghiare sau, după 1918, românești. Studiul de față susține următoarele concluzii:

1. Implicarea statului în procesele de socializare școlară crește progresiv în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe parcursul secolului al XX-lea. Atât statul austriac, cât și cel maghiar și apoi cel românesc încearcă să creeze o unitate lingvistică supranațională, ca oportunitate de egalizare a șanselor și premisă a sporirii atașamentului față de regimul politic. Ofensiva lingvistică a regimului maghiar va fi însoțită de o expansiune instituțională fără precedent în zonă. În mediul urban, mai întâi, statul va deschide o serie de școli elementare, civile, gimnaziale și de ucenici. Românii, majoritari în zonă, vor frecventa în număr mare aceste instituții, în lipsa unor oferte educaționale proprii, dar și ca oportunitate integrativă. În viziunea inițiatorilor, aceste școli nu sunt doar instrumente asimilaționiste, ci și de consolidare și colonizare a elementului lingvistic și etnic maghiar. Sondajele statistice efectuate în școli de stat și romano-catolice din orașul Sibiu, sub forma coeficientului de distanțare, sunt elocvente. Elevii maghiari au o arie de proveniență extinsă, mergând până în comitatele Ungariei propriu-zise. La polul opus se situează românii, cu o arie centrată pe comitatul Sibiu. Ofensiva ideologică a statului național unitar maghiar a fost susținută consistent de populația evreiască/ israelită, plasată prin identitatea lingvistică în proximitatea puterii, fie la nivel central (evreii maghiari), fie la nivel local (evreii germani). Niciun evreu nu și-a declarat limba maternă română. Institutele școlare romano-catolice au reprezentat, de asemenea, instrumente importante ale politicii etnodemografice și lingvistice maghiare. Școlile maghiare de stat și cele romano-catolice au contribuit la amplificarea mobilității sociale în mediul românesc. Comunitatea germană a fost cea mai dezavantajată de extinderea rețelei școlare de limbă maghiară (de stat și romano-catolică) în mediul urban. Cu toate acestea, în spațiul românesc predomină clișeu suferinței elevilor români în atmosfera șovină a școlilor maghiare (clișeu îndreptățit, de altfel, de mărturiile memorialistice și documentare). În mediul rural, ofensiva instituțională a statului a început în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și s-a desfășurat în două modalități: 1. prin crearea unei rețele școlare proprii, în comunitățile cu un număr redus de maghiari sau vorbitori de maghiară și 2. prin intensificarea controlului asupra rețelelor școlare confesionale. Cea de-a doua modalitate a fost posibilă prin presiunile financiare exercitate asupra comunelor bisericesti, obligate să asigure localuri școlare corespunzătoare și salarii bune învățătorilor.

În pofida politicilor persuasive ale statului maghiar, populația românească din sudul Transilvaniei, în frunte cu elita bisericească și intelectuală, s-a apropiat tot mai mult de ritmurile vieții din Regatul României. Bucureștiul și nu Budapesta era adevăratul centru în jurul căruia gravita elita națională românească, ne dezvăluie analiza statistică efectuată asupra periodicelor utilizate de Societatea de lectură „Andrei Șaguna” a studenților teologi de la Institutul „Andreian” din Sibiu.

2. Literatura didactică a constituit un tărâm predilect al confruntărilor ideologice și al construcțiilor identitare. La nivelul autoimaginilor, manualele germane sunt exclusiv pozitive, cele românești îmbină aspectele pozitive cu cele negative. Sașii se consideră creatorii unui sistem de valori (proprietatea, libertatea, solidaritatea), modele (biserica, școala, personalități) și forme tradiționale de viață (comunitatea bisericească și politică autonomă, vecinătățile, frățiile, breslele) prin care au reușit să civilizeze spațiul sud-transilvănean. Românii cred că starea socială modestă se datorează asupririi străine, dar, în mare măsură, și dezbinării și lipsei de cultură. Ei își afirmă cu mândrie originea latină și permanența în spațiul transilvănean.

Trecând prin furcile caudine ale cenzurii și autocenzurii, categoria heteroimaginilor este marcată de disensiuni istoriografice și discursuri propagandistice guvernamentale. Manualele germane promovează, ca și cele maghiare, ideile teoriei imigraționiste, potrivit căroră românii sunt păstori balcanici, cu rădăcini romanice, veniți în sudul Transilvaniei în secolele XII-XIII. Viața modestă a românilor i-a scutit de neplăcerile incursiunilor turcești, căroră le-au căzut victimă numeroase comunități săsești prospere. Golul demografic a fost acoperit de români. Manualele românești susțin, în virtutea teoriei continuității, deposedarea abuzivă de drepturi de către maghiari, la nivelul întregii Transilvanii, și de către sași, în sudul regiunii. Pentru români, sașii și maghiarii sunt străini care au contribuit la dezvoltarea Transilvaniei, dar le-au încălcat drepturile autohtoniei. Sașii sunt buni gospodari, au biserici și școli frumoase, cetăți puternice, orașe înfloritoare. Acest capital de încredere în capacitatea administrativă și culturală a sașilor s-a menținut până în zilele noastre. Între stereotipurile negative se regăsesc mândria și egoismul sașilor. Imaginile pozitive ale maghiarilor și ale patriei maghiare proliferază în manualele românești și germane în perioada dualistă, sub presiunea autorităților guvernamentale.

Eludând mult mai ușor mecanismele cenzurii, presa manuscrisă a societăților românești de lectură din instituttele teologico-pedagogice (ex. *Musa*) oferă secvențe sugestive asupra proiecțiilor identitare și sentimentelor naționale românești. Tema suferinței multisekulare și idealul unității naționale au fost inoculate populației largi de zeci de generații

de dascăli și preoți. La 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, delegațiile săsești au fost conduse de reprezentanții acestor două categorii socio-profesionale.

3. Organizațiile școlare apărute în învățământul secundar și superior și-au pus amprenta asupra formării elitelor sociale, prin consolidarea comportamentelor culturale și a structurilor identitare specifice mediului săsesc și românesc. Coetus-urile săsești gimnaziale se bucură de o tradiție multiseclară (sec. XVI-XVII). Societățile românești de lectură au fost create după mijlocul secolului al XIX-lea, în climatul liberal al deceniului al șaptelea. Ambele tipuri organizaționale sunt puternic formalizate și au un grad ridicat de complexitate structurală.

Demersul paideutic al Coetus-ului era axat pe valorile comunității (libertate, responsabilitate, solidaritate, identitate), matricea existențială a națiunii săsești. Statutul de membru al Coetus-ului se dobânda odată cu intrarea în comunitatea gimnazială (sextană, septimană, octovană), în cadrul căreia erau exersate mecanismele autogovernării, prin alocarea unor status-uri și roluri specifice. Coeziunea Coetus-ului era asigurată prin numeroase acțiuni comune (excursii, petreceri, spectacole) și prin disciplinarea atentă a membrilor, în cadrul unui sistem judiciar propriu. Comportamentele care puteau afecta unitatea și identitatea grupului erau sancționate cu promptitudine. Ierarhia autorității era structurată piramidal (prefect – centurioni/ inspectori – decurioni/ juzi – membri), magistraturile fiind acordate anual, prin alegeri. Pentru promovarea identității Coetus-ului se utiliza un set de elemente simbolice: uniformă, șapcă, panglici, steaguri, imn, devize, sigle, ștampile. Diferențierea intragrupală se realiza prin intermediul panglicilor. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltarea sentimentelor naționale, germanizarea conținuturilor educaționale și disoluția *imperium*-ului în *Sachsenland* au transformat comunitatea școlară a Coetus-ului dintr-o republică romană într-o republică seniorială, bazată pe relațiile personale de fidelitate. Structura piramidală a autorității a fost completată cu instituția „Fuchs”-ilor, care a permis elaborarea unor rețele coercitive informale. La începutul secolului al XX-lea, Coetus-urile și-au păstrat caracterul deschis și integrativ, dar au condiționat alocarea pozițiilor decizionale înalte de apartenența la comunitatea germană evanghelică. Mecanismele discriminatorii au afectat statutul elevilor români în cadrul gimnaziilor evanghelice. La Sibiu, aceștia au avut alternativa Gimnaziului de stat. Pedagogia comunitară a Coetus-ului l-a impus ca un important instrument identitar și de prestigiu în mediul săsesc.

Societățile românești de lectură au funcționat în două medii instituționale distincte. Cel gimnazial și seminarial românesc a fost prielnic înfloririi acestor organizații. În mediul gimnazial maghiar (reformat, la Orăștie, și etatist, la Sibiu) organizațiile românești au avut o

existență meteorică, semilegală (Orăștie) sau clandestină (Sibiu). Societățile românești de lectură și-au centrat demersul educativ pe valorile națiunii (romanitate, unitate, perenitate, loialitate) și au mizat pe atașamentul ideologic al membrilor. Dobândirea statutului de membru nu era însă asociată cu intrarea în comunitatea de studii, rămânând, în mare măsură, un act volițional individual. Deciziile de cooptare a tuturor studenților sau elevilor (Institutul teologic greco-catolic Blaj, Institutul teologic-pedagogic ortodox Sibiu) au generat participări formale, încurajate de lipsa unor mecanisme coercitive sau a unui sistem judiciar eficient. Structurarea verticală a autorității este simplificată și nu îmbracă forma piramidală întâlnită în cazul organizațiilor germane. De asemenea, distanța față de putere (autoritatea școlară confesională) a fost mai mică. O mare parte a activităților a fost coordonată de reprezentanți ai corpului profesoral. Societățile de lectură au încurajat comportamentele intelectualist-elitiste, subestimând valoarea competențelor sociale și a spiritului comunitar. Coeziunea grupului nu constituie o preocupare majoră, iar identitatea organizațională este promovată printr-un set destul de restrâns de elemente simbolice: patronul spiritual, devizele și ștampilele, revistele manuscrise. Preocupările pentru perfecționarea culturală și spirituală s-au transpus într-o atenție deosebită acordată bibliotecilor, producțiilor literar-științifice și revistelor manuscrise. Propagarea ideologiei daco-româniste prin cuvântări, articole, elemente simbolice (în special tricolorul românesc) sau diverse manifestări și inițiative a prilejuit frecvente intervenții profilactice ale autorităților școlare confesionale, care au înlăturat spectrul unor tensiuni de natură politică. Prezente în mijlocul comunităților românești cu ocazia sărbătorilor naționale și bisericești, societățile de lectură s-au impus ca instrumente eficiente de inculcare a valorilor naționale viitoarelor elite intelectuale și spirituale. În această misiune, un sprijin important a venit de peste Carpați, de la numeroase instituții și personalități cultural-politice.

În conformitate cu scopurile urmărite, politicile și sistemele educaționale ale diferitelor grupuri etnice au îndeplinit funcții specifice. În sudul Transilvaniei, în perioada 1849-1918, școala săsească a avut o funcție predominant conservatoare, iar cea românească a dezvoltat cu prioritate funcția de schimbare. Mediul săsesc își propune conservarea specificului național, a status-ului social și a rolurilor majore deținute în viața economică, politică și culturală a Transilvaniei. Pentru elita intelectuală, clericală și politică românească, școala este un instrument important în promovarea sentimentelor, prestigiului și solidarității naționale, în vederea obținerii unor raporturi etno-sociale echitabile. Din perspectiva autorităților statale, școala îndeplinește în primul rând o funcție de control, menită să

legitimeze regimul politic. În perioada dualistă, această funcție este dublată de cea a schimbării, prin implementarea proiectului națiunii/ identității politice/ civice maghiare.

8. Bibliografie selectivă

8.1. Surse primare

a. Documente inedite

Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. din România, Sibiu.

Arhiva Colegiului Național „Samuel von Brukenthal”, Sibiu.

Arhivele Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu.

Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale.

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale.

b. Documente edite

*** (1865), *Adunarea rapoartelor dela Directorii districtuali de Scola in Archidiececan'a greco-resariteana din Ardealu in anul Domnului 1865*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiececane.

*** (1865), *Instructiune pentru Directorii scolelor populari, si pentru Directorii si Inspectorii scolelor capitali, precum si pentru Inspectorii districtuali de scola din Archidieces'a greco-resariteana in Ardealu*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană greco-orientală.

*** (1866), „Statutele Societatii de lectura a Teologiloru d'in Seminariulu Archi-Diececanu d'in Blasiu”, în *Concordia*, anul VI, nr. 34, 28 aprilie/ 10 mai, p. 154-155.

*** (1867), „Statutele tenerimei studiose pentru societatea de leptura” [a Gimnaziului greco-catolic din Blaj], în *Concordia*, anul VII, nr. 67, 27 august/ 8 septembrie, p. 266-267.

*** (1869), *Instrucțiunea pentru învățătorii din școlile normale și capitale confesionale din Mitropolia Românilor de religie gr. răsăriteană în Ungaria și Transilvania*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană.

*** (1870), *Schulordnung für den Volksunterricht im Umfange der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Druck von Josef Drotleff.

*** (1871), *Vollzugsvorschrift zur Schulordnung für den Volksunterricht im Umfange der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Druck von Josef Drotleff.

*** (1872), *Instrucțiunea pentru învățătorii de la școlile centrale ale reuniunii grănicerești din fostul regiment român I privitoare la tractarea cărților școlastice*, Sibiu, Tipografia lui S. Filtsch.

*** (1877), *Plan de învățământ pentru școlile populare din Ungaria în sensul art. de lege 38 din 1868*, tradus de Vasile Petri, Sibiu, Tipografia Josef Drotleff & Comp.

*** (1880), *Die Deutsch-evangelischen Mittelschulen in Siebenbürgen und die denselben drohende Gefahr. Eine Rechts- und Kulturfrage*, Leipzig, Verlag von Otto Wigand.

*** (1884), *Schulordnung des evang. Gymnasiums A.B. in Schässburg*, Schässburg, Buchdruckerei Friedr. J. Horeth.

*** (1894), *Almanach. Suvenire de la primul jubileu al societății, serbat la 25 ani de existență, în 12/24 iunie 1893. 1868-1893*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

*** (1903), *Regulamente despre afacerile administrative ale societății de lectură „Andrei Șaguna”*, Sibiu, Editura Societății, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

*** (1913), *Satzungen des Coetus Cibiniensis*, Hermannstadt, Buchdruckerei Georg Heiser.

*** (1913), *Conferințele învățătorilor dela școalele greco-ort. române din arhidieceza Transilvaniei ținute în anul 1912. Dare de seamă*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane.

c. Anuare școlare

- *A nagydisznódi államilag segélyezett gyapjúszővőipari szakiskola értesítője az 1910-13. Tanévekről.*
- *A nagyszebeni kir. kath. Terézárva ház értesítője*, 1879/1880, 1907/1908.
- *A nagyszebeni m. kir. állami főgymnasium értesítője*, 1868/1869 – 1906/1907.
- *A nagyszebeni m. kir. állami óvodák, elemi fiú-, leány-és felső-leányiskola 1885/6. tanévi értesítője.*
- *Anuarul [Programa, până în 1903, n.a.] Școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a ASTREI*, 1886/1887 – 1918/1919.
- *A Szászvárosi ev. ref. Kún-tanoda Értesítője*, 1876/1877, 1879/1880, 1883/1884.
- *A vizaknai m. kir. állami elemi népiskola értesítője*, 1898/1899, 1902/1903.
- *Jahresbericht der ev. Hauptvolksschule A.B. in Agnetheln*, 1882/3, 1883/4 și 1884/5.
- *Jahresbericht der ev. höheren Volksschule in Agnetheln für das Schuljahr*, 1909/1910 – 1916/1917.
- *Jahresbericht der Gewerbeschule in Hermannstadt*, 1897/1898 – 1916/1917.

- *Jahresbericht der siebenbürgisch-sächsischen landwirtschaftlichen Lehranstalt (Acker-, Obst- und Weinbauschule) zu Mediasch, 1896/1897 – 1921/1922.*
- *Jahresbericht über den Fortbestand und die Fortentwicklung der Gewerbeschule in Agnetheln, 1875/1876 – 1917/1918.*
- *Programa Institutului pedagogico-teologic al arhidiecezei ortodoxe române transilvane în Sibiu, 1894/1895 – 1918/1919.*
- *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei si scolei populare de fetitie din Blasiu, 1877/1878 – 1882/1883.*
- *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. in Mediasch und der damit verbundenen Lehranstalten, 1851/1852 – 1910/1911.*
- *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten, 1851/1852 – 1916/1917.*
- *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Hermannstadt und der damit verbundenen Realschule, 1851/1852 – 1918/1919.*
- *Programm des evangelischen Untergymnasiums A.B. in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten, 1855/1856 – 1910/1911.*
- *Programm des k.k. katholischen Staats-Gymnasiums in Hermannstadt, 1852/1853 – 1860/1861.*
- *Programm des k.k. Staats-Gymnasiums in Hermannstadt, 1862/1863 – 1865/1866.*
- *Programm des kön. ungarischen Staats-Gymnasiums in Hermannstadt, 1866/1867 – 1867/1868.*
- *Programm des theologisch-pädagogischen Seminars der ev. Landeskirche A.B. in Hermannstadt, 1885/1886 – 1916/1917.*

d. Periodice

- *Akademische Blätter, 1896-1914, 1934.*
- *Amiculu școlii. Scriptura pedagogica, 1860-1865.*
- *Musa, 1872-1907.*
- *Siebenbürgischer Volks-Kalender mit dem Beamten- und Militär-Schematismus, 1860-1898.*
- *Șematismul bisericeii ortodoxe-orientale române din Ungaria și Transilvania, 1882-1919.*

- *Șematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, 1880-1911.*

e. Manuale școlare

BĂLAN, Teodor (1920), *Geschichte der Rumänen. Lehrbuch für die oberste Klasse der Mittelschulen*, Suceava, Druck und Verlag „Școala Română”.

BENIGNI, J. H. E. v. Mildenberg (1840), *Kurze Geschichte des Großfürstenthums Siebenbürgen. Nebst einer chronologischen Übersichts-Tabelle. Zum Gebrauch der deutschen Volksschulen und Volkslehrer in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Gedruckt bei S. Filtsch, M. H. Thierry'sche Buchhandlung.

BOIU, Zaharia (1865), *Carte de cetire pentru scóelele poporale române*, Partea I, Sabiiu, Tipografia Arhidiecezană.

BOIU, Zaharia (1869), *Carte de cetire pentru scóelele populari române greco-orientali. Partea a dou'a*, Sabiiu, Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BOIU, Zaharia (1869), *Elemente de geografia pentru scóelele populari române greco-orientali*, Sabiiu, Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BOIU, Zaharia (1869), *Elemente de istori'a patriotica si universale pentru scóelele populari române greco-orientali*, Sabiiu, Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BOIU, Zaharia (1870), *Carte de cetire pentru scóelele poporali romane. Partea antai'a. Editiunea a trei'a indreptata*, Sabiiu, Tipografia Arhidiecezană.

BOIU, Zaharia (1872), *Elemente de geografia pentru scóelele populari române gr.-orientali. Editiunea a trei'a immultita si revediuta*, Sabiiu, Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BOIU, Zaharia (1872), *Elemente de istori'a patriotica si universale pentru scóelele populari române greco-orientali. Editiunea a trei'a immultita si revediuta*, Sibiiu, Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BRIEBRECHER, Rudolf (1908), *Lehrbuch der ungarischen Geschichte nach Dr. Ludwig Mangolds Pragmatischer Geschichte der Ungarn für die Oberklassen deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrerbildungsanstalten*, Nagyszeben (Hermannstadt), Druck und Verlag von W. Krafft.

BRIEBRECHER, Rudolf (1925), *Friedrich Schiels Leitfaden der Weltgeschichte (Mittelalter und Neuzeit) für die 3. Klasse der Lyzeen und für die Bürgerschulen*, bearbeitet von Rudolf Briebrecher, Sibiu-Hermannstadt, Honterus Buchdruckerei und Verlagsanstalt.

CAPESIUS, Bernhard, DRASER, Julius, HOLZTRÄGER, Fritz, MÖCKEL, Alfred (1935), *Deutsches Lesebuch für Mittelschulen in Rumänien, 2. Band*, Sibiu/ Hermannstadt, Honterus Buchdruckerei und Verlagsanstalt der evang. Landeskirche A.B. in Rumänien.

COCIȘIU, Toma (1926), director școlar Blaj, *Istoria Românilor. Pentru clasele V-VI. primare (programa veche) și pentru cl. IV. (programa nouă), pentru școlile de ucenici și de adulți*, Blaj, Tipografia Seminarului.

CONSTANTINESCU, N. A. (1928), *Istoria românilor pentru clasa IV secundară*, ediția a VII-a, București, Editura „Cartea Românească”.

CSALLNER, Robert (1905), *Quellenbuch zur Vaterländischen Geschichte*, Hermannstadt, Verlag von W. Krafft.

CSALLNER, Robert (1922), *Quellenbuch zur Vaterländischen Geschichte. Zweite, umgearbeitete Auflage*, Hermannstadt, Verlag von W. Krafft.

CSALLNER, Robert, HOREDIT, Hermann, PHLEPS, Otto (1910), *Die Österreichisch-ungarische Monarchie. Das Königreich Ungarn und seine Nebenländer. Das Kaisertum Österreich. Erdkunde für Mittelschulen und Seminarier. Mit 85 Abbildungen im Text und einer geologischen Karte*, Nagyszeben (Hermannstadt), Druck und Verlag von W. Krafft.

CSALLNER, Robert (1927), *Lehrbuch der Geschichte des Altertums, bearbeitet für die oberen Klassen deutschsprachiger Lehranstalten von Robert Csallner, Seminarprofessor. Mit 78 Bildern zur Kultur- und Kunstgeschichte. Für die fünfte Klasse*, Bistrița (Bistritz), Druck und Verlag von Gustav Zikeli.

DARIU, Ioan (1891), *Istoria patriei și elemente din istoria universală tractată după metoda biografic în două cursuri concentrice pentru școlile populare române*, ediția a doua, Brașov, Editura Librăriei Nicolae I. Ciurcu.

FLORU, Ion S. (1930), profesor la Liceul „Sf. Sava”, *Istoria românilor pentru cursul superior de liceu*, ediția a V-a, București, Editura Librăriei Socec & Co. S.A.

LAURIAN, August Treboniu (1871), *Elemente de Istori'a Romanilor pentru scolele populare. Editiunea a nou'a corréssa si adausa*, Sibiiu, Tipografia S. Filtsch (W. Krafft).

LEHRER, Johann Carl (1902), *Fibel auf Grund des vereinigten Anschauungs- und Sprach-Unterrichts*, Zweite, umgearbeitete Auflage, Nagyszeben (Hermannstadt), W. Krafft-Verlag.

LUPAȘ, Ioan (1923), *Istoria românilor*, ediția a II-a, București, Editura „Cartea Românească”.

MICHAELIS, Johann (1863), Pfarrer in Alzen, *Neue Handfibel nach der Schreib-Lese-Methode. Zum Gebrauche in den siebenbürgischen Volksschulen*, Zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Hermannstadt, Druck und Verlag von S. Filtsch.

MOLDOVAN, Ioan Micu (1866), *Istoria Ardealului pentru scolele poporali*, Blasiu, Tipografia Seminarului.

MOLDOVAN, Ioan Micu (1866), *Geografia Ardealului pentru scolele poporali*, Blasiu, Tipografia Seminarului.

MORRES, Eduard, MORRES, Wilhelm (1912), *Franz Oberts Deutsches Lesebuch, Dritter Theil für das 5. und 6. Schuljahr*, Neunte, unveränderte Auflage, Brassó (Kronstadt), Verlag von H. Zeidner.

MORRES, Eduard, MORRES, Wilhelm (1918-a), *Franz Oberts Deutsches Lesebuch. Zweiter Teil für das 3. und 4. Schuljahr. Dreizehnte, unveränderte Auflage. Der Neubearbeitung siebente Auflage*, Brassó (Kronstadt), Verlag von H. Zeidner.

MORRES, Eduard, MORRES, Wilhelm (1918-b), *Franz Oberts Deutsches Lesebuch, Erster Theil. Für das 2. Schuljahr*, Sechste Auflage, Der Neubearbeitung vierte Auflage, Brassó (Kronstadt), H. Zeidners Verlag.

MÜLLER, Friedrich [1922], *Lehrbuch der Geschichte Romäniens für den Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrer(-innen)bildungsanstalten im Königreich Rumänien*, von Friedrich Müller, Direktor der Lehrerinnenbildungsanstalt in Schässburg, Hermannstadt, Verlag W. Krafft.

OBERT, Franz (1859), *Deutsches Lesebuch. Mit besonderer Rücksicht auf die siebenbürgisch-sächsischen Volks- und Elementarschulen. Erster Theil*, Hermannstadt, Druck und Verlag von S. Filtsch.

OBERT, Franz (1869), *Deutsches Lesebuch. Zweiter Theil. Lesebuch für die Ober-Klassen siebenbürgisch-sächsischer Volks- und Bürgerschulen. Dritte Auflage*, Hermannstadt, Buchhandlung S. Filtsch.

OBERT, Franz (1870), *Vaterlandskunde für die siebenbürgisch-sächsischen Volksschulen. Im Anschluß an das Unentbehrlichste aus der Heimaths- und Himmelskunde*, Hermannstadt, Druck und Verlag von S. Filtsch's Buchdruckerei (W. Krafft).

OBERT, Franz (1881), *Heimathkunde für die siebenbürgisch-sächsischen Volk- und Bürgerschulen. Im Anschluss an das Unentbehrlichste aus der Himmelskunde. Zweite Auflage*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft.

OBERT, Franz (1888), *Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die „Vollzugsvorschrift“*. Erster Teil. Für das 2. (3.) Schuljahr. Zweite Auflage, Kronstadt, Verlag von Heinrich Zeidner.

OBERT, Franz (1892), *Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die „Vollzugsvorschrift“, Zweiter Theil. Für das 3. und 4. Schuljahr*, Sechste mit Bildern versehene Auflage, Kronstadt, Verlag von Heinrich Zeidner.

POP, Nicolae (1894), *Geografia Ungariei și elemente din geografia generală pentru scólele populare. Revedută și îndreptată mai ales cu privire la date statistice de Nicolau Pilția, profesor la gimnasiul rom. gr. or. din Brașov. Edițiunea a șeptea (Cu charta Ungariei)*, Brașov, Editura H. Zeidner, Tipografia Alexi.

POP, Nicolae (1897), *Istoria Ungariei și elemente din istoria generală pentru șcólele populare*, ediția a X-a revăzută, îndreptată și prevăzută cu multe ilustrații, Brașov, Editura H. Zeidner.

POPESCU, Ioan (1911), *Carte de cetire III pentru școalele populare române prelucrată de Dr. Petru Șpan. Edițiunea IX (Mai înainte: A doua carte) revăzută de dr. Cornel Popescu*, Nagyszeben, Tipografia lui W. Krafft.

PÜTZ, Wilhelm (1873), *Grundriss der Geographie und Geschichte der alten, mittlern und neuern Zeit für die mittleren Klassen höherer Lehranstalten. Erste Abteilung: Das Alterthum*, Fünfzehnte, vielfach verbesserte Auflage, Coblenz & Leipzig, Verlag von Karl Bädeker.

REIMESCH, Friedrich (1897), *Heimat- und Vaterlandskunde für die Volks-, Elementar- und Bürgerschulen der evangelischen Landeskirche A. B. der siebenbürgischen Landesteile Ungarns*, Kronstadt, Verlag von Heinrich Zeidner.

REIMESCH, Friedrich (1915), *Vaterlandskunde für die Volks-, Elementar- und Bürgerschulen der evangelischen Landeskirche A. B. der siebenbürgischen Landesteile Ungarns. Fünfte Auflage, mit 26 Kärtchen und 16 Bildern*, Brassó (Kronstadt), Verlag von H. Zeidner.

ROMAN, Visarion (1865), *Carte de lectura romanésca pentru scólele romane primarie. A două' a editiune prelucrata si inavutita*, Sibiiu, Tipografia S. Filtsch.

RUSU, Ioan Valer (1854), *Elemente de istori'a si geografi'a vechia dupa W. Pütz*, Blasiu, Tiparul Seminarului Diecezan.

RUSU, Ioan Valer (1864), *Compendiu de Istori'a Transilvaniei cu distincta privire la romani*, Sibiiu, Tipografia S. Filtsch.

RUSU, Ioan Valer (1865), *Elemente de istori'a Transilvaniei pentru invetiatorii si scolele populare romane*, Sibiiu, Tipografia S. Filtsch.

RUSU, Ioan Valer (1876), *Carte de lectura pentru clasele gimnasiali inferioare*, Sibiiu, Tipografia S. Filtsch (W. Krafft).

SCHUSTER, Friedrich (1909), *Lehrbuch der ungarischen Geschichte nach Dr. Ludwig Mangolds „Geschichte der Ungarn für die 3. und 4. Klasse der Mittelschulen“ zum Gebrauche in den Unterklassen deutschsprachiger Mittelschulen*, Nagyszeben (Hermannstadt), Druck und Verlag von W. Krafft.

STROIA, Ioan, LĂPĂDAT, Dumitru, CRIȘAN, Iuliu (1911), *Carte de cetire pentru anul V. și VI. de școală*, ediția I, Nagyszeben, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

TEUTSCH, Friedrich (1895), *Bilder aus der vaterländischen Geschichte*, Unter Mitwirkung von R. Briebrecher, W. Schiller, Dr. A. Schuller, Fr. Schuller, Dr. A. Schullerus, O. Wittstock, herausgegeben von Dr. Friedrich Teutsch, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft.

TEUTSCH, Georg-Daniel (1865), *Abriß der Geschichte Siebenbürgens. Zunächst zum Gebrauch für Studierende (Erstes Heft). Zweite Auflage*, Kronstadt, Gedruckt und im Verlag bei Johann Gött.

THOMAS, Karl (1894), *Bilder aus der ungarischen Geschichte*, Kronstadt, Verlag von Heinrich Zeidner.

WERNER, Carl (1885), *Geschichte Ungarns mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens. Ein Hilfsbuch für die oberen Klassen der ev. Mittelschulen A.B. in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft.

WERNER, Carl (1888), *Geschichte Ungarns mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens. Ein Leitfaden für die höheren Volksschulen, Bürgerschulen und die unteren Klassen der Mittelschulen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft.

WERNER, Carl (1888), *Geographie von Österreich-Ungarn. Ein Leitfaden für die höheren Volksschulen, Bürgerschulen und die unteren Klassen der Mittelschulen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft.

ZIEGLER, Friedrich (1922), *Deutsches Lesebuch für Volksschulen in Rumänien. Oberstufe, I. Teil für das 5. und 6. Schuljahr*, unter Mithilfe von Karl J. Decker, Bezirksschulinspektor in Gurahumora, herausgegeben vom Übungsschulleiter Friedrich Ziegler, Hermannstadt, Verlag W. Krafft.

ZIEGLER, Friedrich (1923), *Deutsches Lesebuch für Volksschulen in Rumänien. Oberstufe, II. Teil für das 7. bis 9. Schuljahr*, unter Mithilfe von Karl J. Decker, Bezirksschulinspektor in Gurahumora, herausgegeben vom Übungsschulleiter Friedrich Ziegler, Hermannstadt, Verlag W. Krafft.

f. Memorialistică

GEORGESCU, Ioan (1928), *Amintiri din viața unui dascăl. Pagini trăite de Ioan Georgescu, învățător la școala primară de stat Vurpăr, jud. Sibiu*, [București], Editura Casei Școalelor.

GHIBU, Onisifor (1981), *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Nadia Nicolescu, postfață de Mircea Zăciu, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

GOGA, Octavian (1911), *Însemnările unui trecător. Crâmpoie din sbuciumările de la noi*, Arad, Institutul Tipografic „Nichin și Cons.”.

HOSSU LONGIN, Francisc (1975), *Amintiri din viața mea*, text stabilit, introducere, note și glosar de Georgeta Antonescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

8.2. Lucrări generale și speciale

a. Volume

ALBU, Gheorghe (1928), *Monografia școalelor primare românești din Sebeș-Alba*, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană”.

ALBU, Nicolae (1944), *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina.

ALBU, Nicolae (1971), *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

BARIȚIU, George (1994), *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*, volumul II, ediția a II-a, ediție îngrijită, note, comentarii și indice de academician Ștefan Pascu și prof. dr. Florin Salvan, cuvânt înainte și studiu introductiv de acad. Ștefan Pascu, Brașov.

BARNA, Carmen (2010), *Învățământ românesc confesional în zona Orăștiei: 1868-1918*, teză de doctorat, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Facultatea de Istorie și Filologie; îndrumător: prof. univ. dr. Iacob Mârza.

BÂRSĂNESCU, Ștefan (2003), *Politica culturii în România contemporană. Studiu de pedagogie*, ediția a II-a, prefață de Carmen Crețu, cuvânt înainte de George Văideanu, Iași, Editura Polirom.

BÉRENGER, Jean (2000), *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, traducere de Nicolae Baltă, București, Editura Teora.

BERINDEI, Dan (coord.) (2003), *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, București, Editura Enciclopedică.

BOIA, Lucian (1997), *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas.

BOLOGA, Vasile (1911), *Monografia „școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate” a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” din Sibiu, pe 25 de ani de la înființare*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

BOROS, Gábor (1896), *A nagyszebeni állami főgymnasium történelme*, Nagyszeben, Reissenberger Adolf, Steinhausen T. Utódjának nyomdája.

BOUDON, Raymond (coord.), *Tratat de sociologie*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas.

BRANDSCH, Heinz (1925), *Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Volksschule*, Schässburg, Verlag der Markusdruckerei.

BRANDSCH, Heinz (1927), *Unsere Arbeitsgemeinschaften für die Fortbildung der konfirmierten Jugend*, Schässburg, Verlag der Markusdruckerei.

BRANDSCH, Heinz (1929), *Festschrift zum 25-jährigen Bestande der Lehrerinnenbildungsanstalt der evang. Landeskirche A.B. in Rumänien*, unter Mitwirkung von Friedrich Czikel, Paul Schuller und Josephine Siegmund, Schässburg, Verlag Friedr. J. Horeth.

BRANDSCH, Heinz (1939), *Die Streuweite der siebenbürgisch-deutschen Schule*, Sighișoara-Schässburg, Buchhandlung Friedr. J. Horeth.

BRANDSCH, Heinz, HELTMANN, Heinz, LINGNER, Walter (1998), *Schäßburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt*, 2. Auflage, Leer, Rautenberg Verlag.

BRÂNZEU, Nicolae (1898), *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, „Tipografia” S.A.

BRUSANOWSKI, Paul (2005), *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.

BUNEA, Augustin (1902), *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan.

BURKE, Peter (1999), *Istorie și teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, postfață de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas.

CÂMPEANU, Vasile Mihai (1992), *Liceul Gheorghe Lazăr Sibiu. Compendiu monografic 1692-1992*, Sibiu, Editura Caleidoscop.

CERNAT, Vasile (2005), *Psihologia stereotipurilor*, Iași, Editura Polirom.

CHIOREAN, Ioan (1995), *Geneza și sfârșitul imperiului austro-ungar*, Târgu Mureș, Editura Mica Doris.

CHIRA, Dorin (coord.) (2004), *Liceul Teoretic „Stephan Ludwig Roth” Mediaș. Anuar – 2004*, Mediaș, Tipografia Samuel MED.

CIOBANU, Vasile (2001), *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora.

CURTICĂPEANU, Vasile (1968), *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică.

DIMA, Alexandru (1940), *Sibiu. Cu 55 figuri în text*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.

DIVRICEAN-STÂNEA, Carmen Marinela (2009), *Literatura didactică românească din Transilvania (1699-1867): manuale pentru școlile primare*, teză de doctorat, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Facultatea de Istorie și Filologie; îndrumător: prof. univ. dr. Eva Mârza.

DRAGOESCU, Anton Dragoescu (coord.) (1997), *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura „George Barițiu”.

DUMITRESCU-JIPPA, Aurel, NISTOR, Nicolae (1976), *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, volumul I, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

FATI, Sabina (2007), *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania, 1892-1918*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală.

FERRÉOL, Gilles, JUCQUOIS, Guy (coordonatori) (2005), *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, traducere de Nadia Farcaș, Iași, Editura Polirom.

FLOCA, Ioan (2005), *Habitat și istorie. Zona Șeica Mare – Valea Buii*, Mediaș, Crisserv.

GERNERT; Dörte (1993), *Österreichische Volksschul-Gesetzgebung. Gesetze für das niedere Bildungswesen 1774-1905*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag.

GHIBU, Onisifor (1913), *Chestiunea manualelor în școlile noastre secundare*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

GHIBU, Onisifor (1915), *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, Institutul de Arte Grafice „Nicolae Stroilă”.

GHIBU; Onisifor (1975), *Din istoria literaturii didactice românești*, ediție îngrijită de Octav Păun; tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii de V. Popeangă, București, Editura Didactică și Pedagogică.

GIDDENS, Anthony (2000), *Sociologie*, traducere de Radu Săndulescu și Vivian Săndulescu, București, Editura BIC ALL.

GIONEA, Vasile (f.a.), *Ecoul Memorandului în școlile secundare*, Brașov, Imprimeriile „Dacia Traiană”.

GIURGIU, Emil (1982), *Sighișoara*, București, Editura Sport-Turism.

- GLODARIU, Eugenia (1998), *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca, Bibliotheca Musei Napocensis, nr. XVII.
- GOLEMAN, Daniel (2001), *Inteligența emoțională*, traducere de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Curtea Veche.
- GOODMAN, Norman [1998], *Introducere în sociologie*, traducere de Ioana Rădulescu, București, Editura Lider.
- GRAMA, Remus Viorel (1976), *Istoria școlilor confesionale ortodoxe din protopopiatele Făgăraș, Avrig și Cohalm între 1850-1918*, teză de licență, Sibiu, Institutul Teologic de Grad Universitar, îndrumător prof. dr. Mircea Păcurariu.
- GRECU, Victor V. (1986), *200 de ani de învățământ pedagogic românesc în Sibiu. Liceul Pedagogic Sibiu*, Sibiu.
- GÜNDISCH, Konrad (coord.) (2005), „*Eine Pflanzstätte des Gemeinwesens*”. *Die Brukenthalschule in Hermannstadt (Siebenbürgen) 1380-2005. Festschrift zum 625-jährigen Jubiläum*, herausgegeben von der Heimatgemeinschaft der Deutschen aus Hermannstadt e.V., Heilbronn, Hermannstadt, Hora Verlag.
- HALBWACHS, Maurice (2007), *Memoria colectivă*, ediție critică concepută de Gérard Namer și pregătită în colaborare cu Marie Jaisson, traducere de Irinel Antoniu, Iași, Editura Institutul European.
- HANZU, Maria (2009), *Monografia școlilor din Săliște Sibiu*, Sibiu, Editura Honterus.
- HATOS, Adrian (2006), *Sociologia educației*, ediția a doua revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom.
- HEITMANN, Klaus (1995), *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918 – un studiu imagologic*, în românește și introducere de Dumitru Hîncu, București, Editura Univers.
- HITCHINS; Keith (2000), *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică.
- HÎNCU, Dumitru (1998), „*Noi*” și germanii „*noștri*” 1800-1914. *Un studiu imagologic urmat de tablouri dintr-o lume care a fost*, București, Editura Univers.
- IACOB, Luminița Mihaela (2003), *Etnopsihologie și imagologie. Sinteze și cercetări*, Iași, Editura Polirom.
- IONESCU, Stan A. (1936), *Monografia școlii primare de stat „Octavian Goga” din Rășinari, jud. Sibiu*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

- KNALL, Helmuth Julius (coord.) (2004), *Liceul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice / Stephan Ludwig Roth Gymnasium. Geschichtliche Fragmente*, în seria „Bibliotheca Historica Mediensis”, nr. X, Mediaș, Editura Crisserv.
- KNALL, Helmuth Julius (editor) (2007), *Mediasch. Beiträge zur Geschichte der Stadt aus vier Jahrhunderten*, în seria „Bibliotheca Historica Mediensis”, nr. XIV, Mediasch, Crisserv Verlag.
- KÖNIG, Walter (redactor responsabil) (1996), *Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte*, Köln Weimar Wien, Böhlau Verlag.
- KÖNIG, Walter (2005), *Schola seminarium rei publicae. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien*, als Festgabe zum 80. Geburtstag herausgegeben vom Vorstand des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde, Köln Weimar Wien, Böhlau Verlag.
- KRONER, Michael (2007), *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band I: *Von der Ansiedlung bis Anfang des 21. Jahrhunderts*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat.
- KRONER, Michael (2008), *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band II: *Wirtschafts- und Kulturleistungen*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat.
- LIVEZEANU, Irina (1998), *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Editura Humanitas.
- LUPAȘ, Ioan (1999), *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie*, București, Editura România Press.
- MAHLER, Fred (1977), *Sociologia educației și învățământului. Antologie de texte contemporane de peste hotare*, traduceri de Rola Mahler, Lidia Lepădatu, Eugen Mândru, Martin Ohnweiler, Anca Rădulescu, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- MAIOR, Liviu (1992), *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Fundației Culturale Române.
- MANOLACHE, Anghel, PÂRNUȚĂ, Gheorghe (coordonatori) (1993), *Istoria învățământului din România*, vol. II. *1821-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- MATEI, Pamfil (1986), *„Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- MÂRZA, Iacob (1987), *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- MICU, A. (1913), *Starea învățământului în comitatul Hunedoarei*, Arad, Tipografia Concordia.

MITU, Sorin (1997), *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Editura Humanitas.

MITU, Sorin (2006), *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom.

MOLDOVAN, Silvestru, TOGAN, Nicolae (1909), *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria, Sibiu*, Editura „Asociațiunii”, Tipografia W. Krafft.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina (1999), *Transilvania subiectivă*, București, Editura Humanitas.

MUNTEANU, Petru (1968), *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr” din Sibiu 1692/93 – 1967/68*, Sibiu, Întreprinderea Poligrafică.

MURGESCU, Mirela Luminița (1999), *Între «bunul creștin» și «bravul român». Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A 92.

NETEA, Vasile (1979), *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

NICOARĂ, Toader (2001), *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

NISTOR, Nicolae, MARINESCU-FRĂSINEI, Mircea N. (1990), *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

OPRIȘ, Tudor (1977), *Reviste literare ale elevilor 1834-1974. Istoria presei școlare românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

PASCU, Ștefan (1983) (redactor responsabil), MANOLACHE, Anghel, PÂRNUȚĂ, Gheorghe, VEREȘ, Ion, *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până la 1821)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

PĂCURARIU, Mircea (1986), *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

PĂCURARIU, Mircea (1987), *200 de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale.

PĂCURARIU, Mircea (2002), *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

PEȚANCA, Traian B. (1933), *Din durerile școalei primare românești*, Sighișoara, Tipografia Miron Neagu.

PLATON, Gheorghe (coord.) (2003), *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, *De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică.

POP, Ioan-Aurel (1998), *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, Editura Enciclopedică.

POPA Ioan (2003), *Scurtă istorie a învățământului sibian*, în seria „Convergențe transilvane”, vol. 12, Sibiu.

POPA, Ioan (2005), *Liceele teoretice sibiene între 1918-1948*, Sibiu, Editura Magister.

POPA, Ioan (2007), *Învățământul sibian. Repere istorice și documentare*, Sibiu, Editura Magister.

POPA, Mircea, TAȘCU, Valentin (2003), *Istoria presei românești din Transilvania*, ediția a II-a, București, Editura Tritonic.

POPA, Savu (2008), *Ocna Sibiului. Un popas pe drumul sării – Cronică istorică*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”.

POPEANGĂ, Vasile (1974), *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

POPOVICI, Iosif (1925), *Problema școalelor minoritare din Ardeal și Bănat*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”.

PREDA, Marian (2006), *Comportament organizațional. Teorii, exerciții și studiu de caz*, Iași, Editura Polirom.

RACOVIȚAN, Mihai, MATEI, Pamfil (1993), *Sibiul și Marea Unire*, Sibiu, Cercul Militar.

RĂDUICĂ, Georgeta, RĂDUICĂ, Nicolin (1995), *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică.

ROȘCA, Eusebiu (1911), *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic „Andreian” al Arhidiecezei gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

ROTARIU, Traian (coord.), SEMENIUC, Maria, PAH, Iulian, ELEMER, Mezei (1997), *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Studia Censualia Transsilvanica, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Editura Staff, București.

ROTARIU, Traian (coord.), SEMENIUC, Maria, ELEMER, Mezei (1999), *Recensământul din 1900. Transilvania*, Studia Censualia Transsilvanica, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra și laboratorul de sociologie, Editura Staff.

ROTARIU, Traian (coord.), SEMENIUC, Maria, ELEMER, Mezei (1999), *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, Editura Staff.

ROTARIU, Traian (coord.), BĂDESCU, Gabriel, CULIC, Irina, MEZEI, Elemér, MUREȘAN, Cornelia (2006), *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Iași, Editura Polirom.

ROTARIU, Traian (coord.), SEMENIUC, Maria, ELEMER, Mezei (2008), *Recensământul din 1869. Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

- ROTH, Harald (2006), *Mică istorie a Transilvaniei*, traducere de Anca Fleşeru și Thomas Şindilariu, prefață de Ovidiu Pecican, Târgu-Mureş, Editura Pro Europa.
- RUSU, Vasile (1999), *Românii din Marpod. Schiță monografică*, Sibiu, Editura Imago.
- SCHULLER, Gustav Fr. (1896), *Geschichte des evangelischen Gymnasiums A.B. in Mediasch. Beilage zum Gymnasial-Programm des Jahres 1895/96*, Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft.
- SCHUSTER, Georg E. (1999), *Marpod. Ein Dorf in Siebenbürgen*, München, Verlag der Siebenbürgisch-Sächsischen Stiftung.
- SIGERUS, Emil (2006), *Cronica oraşului Sibiu 1100-1929*, Sibiu, Editura Honterus.
- SIMA, G. [GHIBU, Onisifor] (1915), *Şcoala românească din Transilvania și Ungaria – dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl.
- STAN, Constantin (1928), *Şcoala poporană din Făgăraş și de pe Târnave*, vol. I. Făgăraşul, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană”.
- STANCIU, Ioan (1938), *Elementul românesc în trecutul liceului „Gh. Lazăr” din Sibiu*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană”.
- STANCIU, Ioan (1943), *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 ani de la întemeierea lui 1692-1942*, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A.
- STRĂUȚIU, Eugen (2000), *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, Editura Etape.
- SZABÓ M. Attila, SZABÓ M. Erzsébet (1992), *Dicționar de localități din Transilvania / Erdélyi helységnévszótár / Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen*, Bucureşti, Editura Kriterion.
- TEISTLER, Gisela (1996), *Deutsche Schulbücher aus Siebenbürgen und anderen Regionen des heutigen Rumänien erschienen bis 1945. Bibliographie von Lese-, Realien-, Geographie-, Geschichts- und Staatsbürgerkundebüchern*, în seria *Studien zur internationalen Schulbuchforschung. Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts*, Band 86, Frankfurt/ Main.
- TEUTSCH, Georg Daniel (2001), *Die Gesamtkirchenvisitation der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen (1870-1888)*, Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1925, mit einer Einführung von Paul Philippi, herausgegeben und mit Registern versehen von Harald Roth, Köln Weimar Wien, Böhlau Verlag
- TOGAN, Nicolae (2010), *Istoria Protopopiatului greco-catolic al Sibiului*, ediție îngrijită de Bianca Magdău și Petru Magdău, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.
- TULBURE, Gheorghe (1938), *Mitropolitul Şaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană.

VLĂSCÉANU, Mihaela (2003), *Organizații și comportament organizațional*, Iași, Editura Polirom.

WAGNER, Ernst (2000), *Istoria sașilor ardeleni*, traducere de Maria Ianus, cuvânt înainte de Thomas Nägler, București, Editura Meronia.

b. Articole

ALBRICH, Carl sen. (1896), „Geschichte des ev. Gymnasiums A.B. in Hermannstadt”, în *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule, sowie der ev. Elementarschule A.B. zu Hermannstadt für das Schuljahr 1895/6*, Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft, p. 1-175.

BADRUS, Nadia (2003), „Date privind începuturile și evoluția comunității evreiești din orașul Sibiu”, în *Historia urbana*, Editura Academiei Române, tomul IX, nr. 1-2, p. 119-131.

BELL, Georg (1864), „Geschichte des Schäßburger Gymnasiums”, în *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schäßburg zum Schluss des Schuljahrs 1863/4*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött, p. 1-56.

BERWERTH, Wilhelm, FABINI, Theodor (1879-1883), „Fachwissenschaftlicher Katalog der Bibliothek des Gymnasiums in Schässburg mit einer Einleitung über deren Entwicklung”, în *Programm des evang. Gymnasiums A.B. in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten*, 1879/1880, partea I; 1880/1881, partea a II-a; 1881/1882, partea a III-a; 1882/1883, partea a IV-a.

BOGORIN, Flavia, POPA, Ioan, ROTĂRESCU, Andreea (2008), „Coetus Cibiniensis. Ultimele decenii de existență ale organizației școlare autonome din cadrul Liceului ev. de băieți Brukenthal (Sibiu)”, în *Anuarul CSIS*, Sibiu, nr. III, p. 50-64.

BRATU, Ioan (1912), „Monografia școlii greco-orientale române din Tilișca”, în *Transilvania*, nr. 1-2, p. 39-95; nr. 3-4, p. 198-220.

BRIEBRECHER, Rudolf (1915), „Geschichte der Realschule”, în ***, *Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule zur Fünfzigjahrfeier*, Hermannstadt, Druck und in Kommission bei W. Krafft, p. 1-66.

CERCHEZ, Claudia (1981), „Câteva considerații privind activitatea cadrelor didactice din ținutul Sibiului în lupta pentru realizarea unității naționale a României”, în *Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*, Muzeul Brukenthal Sibiu, p. 229-235.

COMȘA, Gheorghe (1915), „Din viața societății «Andrieu Șaguna»”, în *Telegraful roman*, Sibiu, anul LXIII, nr. 107, 13/26 octombrie, p. 430/431; nr. 108, 15/28 octombrie, p. 434-435; nr. 109, 17/30 octombrie, p. 438-439; nr. 110, 20 octombrie/2 noiembrie, p. 442-443; nr.

111, 22 octombrie/4 noiembrie, p. 446-447; nr. 113, 29 octombrie/11 noiembrie, p. 454; nr. 114, 31 octombrie/13 noiembrie, p. 458; nr. 115, 3/16 noiembrie, p. 462-463; nr. 118, 10/23 noiembrie, p. 474-475; nr. 119, 12/25 noiembrie, p. 478-479.

GLODARIU, Eugenia (1988-1991), „Despre «Societatea de lectură a tinerimii române studioase de la gimnaziul din Orăștie»”, în *Sargetia*, nr. XXI-XXIV, p. 781-785.

GRÄSER, Andreas (1852), „Geschichtliche Nachrichten über das Mediascher Gymnasium”, în *Programm des Mediascher Gymnasiums für das Schuljahr 1851/2*, Hermannstadt, Druck von Joseph Drotleff, p. 3-132.

GRÄSER, Andreas (2007), „Umriss zur Geschichte der Stadt Mediasch”, în H. J. Knall (ed.), *Mediasch*, p. 15-127.

HANNENHEIM von, Selma (1979; 1980), „Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt”, în *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender, Jahrbuch 1979*, Schweinfurt, 24. Jahrgang, p. 48-56; în *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender, Jahrbuch 1980*, Schweinfurt, 25. Jahrgang, p. 67-81.

HOCH, Josef (1871; 1872), „Geschichte des Schäßburger Gymnasiums”, în *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schäßburg zum Schluss des Schuljahres 1870/1*, Hermannstadt, S. Filtsch's Buchdruckerei (W. Krafft), p. 3-46; în *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schäßburg zum Schluss des Schuljahres 1871/2*, Schäßburg, Friedrich Karner's Buchdruckerei, p. 3-44.

JOSEPHI, Josef (1863/1864), „Gründung, Entwicklung und jetziger Stand der Gymnasialbibliothek in Mediasch. Eine Skizze”, în *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Mediasch und der damit verbundenen Schulanstalten für das Schuljahr 1863/1864*, p. 1-143.

KÖNIG, Walter (2001), „Teze privind ‚revoluția educațională’ la sașii ardeleni”, în volumul ***, *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Editura Hora, p. 97-126.

KÖNIG, Walter (2005), „Die Entwicklung des Schulwesens der Siebenbürger Sachsen zwischen 1867 und 1918”, în KÖNIG, Walter, *Schola seminarium*, p. 78-89.

KÖNIG, Walter (2005), „Das Schulwesen der Siebenbürger Sachsen in der Zwischenkriegszeit”, în KÖNIG, Walter, *Schola seminarium*, p. 90-117.

KÖNIG, Walter (2005), „Die Endphase des Coetus an siebenbürgisch-sächsischen Schulen (1920-1940)”, în KÖNIG, Walter, *Schola seminarium*, p. 154-175.

KÖNIG, Walter (2009), „Erziehung zur Gemeinschaftsverantwortung. Der Coetus an siebenbürgisch-sächsischen Schulen”, în *Siebenbürgische Zeitung*, 59. Jahrgang, Folge 8, 20 Mai, S. 9.

MÂRZA, Iacob (1980), „Corpul profesoral de la liceul din Blaj în anii 1843-1845”, în *Apulum*, an XVIII, p. 325-337.

MÂRZA, Iacob (1996), „Das rumänische Schulwesen im Zeitalter der Aufklärung auf Komitatsboden und auf Königsboden”, în KÖNIG, Walter (red. resp.), *Beiträge*, p. 205-215.

NETEA, Vasile (1977), „Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale”, în *Revista de istorie*, tomul 30, nr. 1, ianuarie, p. 55-65.

PITTERS, Hermann, „Die Schulordnung des Mediascher Gymnasiums aus dem Jahr 1762”, în KNALL, H. J. (coord.), *Liceul*, p. 138-154.

PLEȘA, Ioan (1980), „Societatea de lectură «Inochentie Micu Clain» a studenților din Blaj. (Schiță monografică)”, în *Apulum*, nr. XVIII, p. 377-391.

POPA, Ioan (2007), „Cea mai veche rețea școlară de pe meleagurile sibiene”, în *Alteris. Anuar de studii și comunicări multiculturalale*, vol. I, Miercurea Ciuc, Editura Status, p. 188-230.

POPA, Ioan (2007), „Dimensiuni etno-confesionale ale școlii sibiene în secolele XVI-XVIII”, în Brassai László, Victor Sibianu, *Valorile multiculturalității*, Miercurea-Ciuc, Editura Status, p. 27-49.

POPA, Ioan (2009), „Dezvoltarea rețelelor școlare în sudul Transilvaniei 1849-1868”, în *Buletinul sesiunii de comunicări științifice ale profesorilor de istorie din județul Sibiu*, vol. III, Sibiu, Editura Magister, p. 79-113.

POPA, Ioan (2010), „Instrumentalizarea politică și națională a manualelor școlare în sudul Transilvaniei, 1849-1918”, în *Anuarul CSIS*, nr. V, p. 55-84.

SCHMIDT, Hermann (2005), „Die Neugründung des Coetus an den siebenbürgisch-sächsischen Schulen 1946 bis 1948”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 28. (99.) Jahrgang, Heft 2, p. 139-150.

SCHNEIDER, Erika (2009), „Eine Bildungsanstalt «mit steigendem Zuspruch». Vor 105 Jahren wurde das evangelische Lehrerinnenseminar gegründet”, în *Schässburger Nachrichten*, Juni, 16. Jahrgang, p. 22-25.

SCHUSTER, Martin (1873), „Ein Beitrag zur Statistik des ev. Gymnasiums A.B. zu Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in den zwanzig Jahren von 1850/1-1869/70”, în *Programm des Gymnasiums A.B. zu Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten für das Schuljahr 1872/73*, p. I-LXXXI.

SCHWARZ, Karl (1859; 1861), „Vorstudien zu einer Geschichte des städtischen Gymnasiums A.B. in Hermannstadt”, în *Programm des Gymnasiums A.B. in Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten für das Schuljahr 1858/9*, Hermannstadt, Druck der Diözesan Druckerei, p. 3-34; în *Programm des Gymnasiums A.B. in Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten für das Schuljahr 1860/1*, Hermannstadt, Druck der Diözesan Druckerei, p. 3-47.

SOLOMON, Adrian (2009), „Serbările și concertele muzicale ale elevilor blăjeni”, în *Țara Bârsei*, serie nouă, nr. 8, p. 256-262.

SUCIU, Olga (2008), „Regulamentul gimnaziului sibian (1598)”, în *Anuarul CSIS*, nr. III, p. 88-93.

TATAI, Ana, TATAI-BALTĂ, Cornel (1980), „«Viorelele junimei studioase din Blaj» (1860). Contribuții la istoria presei școlare românești”, în *Apulum*, nr. XVIII, p. 365-376.

TEȘCULĂ, Nicolae (2002), „Românii ardeleni și propaganda imperială. Problema manualelor școlare”, în *Revista Bistriței*, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. XVI, p. 219-224.

TEȘCULĂ, Nicolae (2009), „Mișcare feministă și învățământ confesional la Sighișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea”, în *Țara Bârsei*, nr. 8, p. 99-103.

TEUTSCH, Friedrich (1882), „Geschichte des evangelischen Gymnasiums A.B. in Hermannstadt”, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 17. Band, p. 1-132.

TEUTSCH, Georg Daniel (1852; 1853), „Geschichte des Schäßburger Gymnasiums”, în *Programm der genannten Lehranstalt zum Schlusse des Schuljahres 1851/2*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött, p. 1-32; în *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schäßburg zum Schluss des Schuljahrs 1852/3*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött, p. 1-43.